

2.1.2. Politika és társadalompolitikai koncepciók a Horthy-korszakban (Kiss Mária Rita)

Az első világháború után a liberalizmus Európa számos országában pártpolitikai értelemben elvesztette vezető szerepét, eszméinek egy része azonban beépült a polgári politikai rendszer működési alapelvei közé. Magyarországon egy autoriter elemekkel tarkított korlátozott versenyelvű parlamentarizmus jött létre, ahol keresztény nemzeti kurzus (1919–1922) idején a törvényhozásnak, később a végrehajtó hatalomnak jutott központi szerep. A bethleni konszolidáció nyomán kialakult politikai rendszerben pártpolitikai pluralizmus létezett, de azért a pártok közötti szervezkedési esélyegyenlőségtől messze állt a rendszer, a kormánypártok mindig stabil többséggel rendelkeztek, igazi parlamenti váltógazdálkodás nem jöhetett létre. A szociáldemokrata párt parlamenti tényezővé válhatott, de az ország házában ugyanúgy jelen volt a konzervatív fék szerepét 1927-től betöltő Főrendiház is, melynek tagjait örökös jogon, méltóság, vagy hivatal alapján nevezték ki. A rendszer 1938-ig lényegében sikeresen akadályozta meg a szociális feszültségeket meglovagoló szélsőjobboldali pártszerveződések politikailag releváns erőkké növekedését.

A Horthy-korszak első felét a keresztény nemzeti kurzus szélsőségeinek háttérbe szorítása után gróf Bethlen István neve fémjelezte. Bethlen 19. századi értelemben vett liberális („nemesi liberális”) volt, de politikáját számos konzervatív politikai filozófiai elem is meghatározta. A szerves fejlődés, a nemzeti hagyományok figyelembe vételével történő lassú változtatások mellett tette le a voksát. Bizalmatlanul tekintett a „nyers tömegek uralmával” fenyegető, széles választójogon alapuló tömegdemokráciákra. Történelmi elitizmus jellemezte, s akárcsak a dualizmus utolsó liberális miniszterelnöke Tisza István, a politikától ő is távol kívánta tartani a felelős döntésekre képtelennek tartott tömegeket: választójoggal a lakosság mindössze 29–27%-a rendelkezett. Rendszere a gazdasági elit, a nagybirtokosság a nagypolgárság, az úri középbirtokosság és a felső katonai-államhivatalnoki csoportok kompromisszumán nyugodott.¹⁶⁷

A szociális kérdés a két világháború közötti kormánypolitika meghatározó területe volt, s a szociálpolitikai szemlélet a korszakban fokozatosan utat tört magának közgondolkodásban is. A világháborút lezáró békeszerződések „Munka” fejezetében a megfogalmazott szociális jogok és alapelvek lépéskényszert jelentettek a korszak magyar kormányaira nézve is. Az első világháború és az azt követő események (gazdasági instabilitás, infláció, a régi állami keretek összeomlása, a jótétel fizetése, majd később az 1929–1933-as világgazdasági válság) nyomán az életszínvonal tömeges csökkenése, a megélhetési gondok növekedése következett be. Mindez nyilvánvalóvá tette, hogy a szociális kérdés nem pusztán munkáskérdés, mint ahogyan azt a dualizmus korában még sokan gondolták. A konzervatív társadalompolitika további fontos

---

167 Romsics 2001. 222–224.; Romsics 2012. 10.

jellemzője volt, hogy a szociális problémák hatékony kezelését a társadalmi stabilitás előfeltételeként kezelte, aminek különös súlyt adott a közelmúlt proletárdiktatúrájának az emléke.

A szélsőséges politikai megnyilvánulásokat semlegesítő konszolidációs politika igyekezett a hatalomból kizárt rétegeket társadalompolitikai eszközökkel a rendszer bázisába beépíteni. A gazdasági stabilizáció eredményeinek kibontakozása lehetőséget teremtett a szociális problémák állami szintű kezelésére. Az 1927–1931 közötti időszak a szociális törvényalkotás kora. Ekkor fogadták el a betegség és baleset esetére szolgáló biztosítást (1927: XXI. tc.), az öregség, rokkantság, özvegyesség árvaság esetére szolgáló biztosítást (1928: XL. tc.) és ratifikáltak mintegy 11 szociális jogokat garantáló nemzetközi egyezményt.

Bethlen népjóléti és munkaügyi minisztere Vass József¹⁶⁸ volt, aki a kormányfő mellett 8 évig töltötte be ezt a tisztséget. A politikus nézetrendszerében a keresztény társadalmi tanításban fogant közösségi szolidaritást állította szembe a liberális individualizmusnak tulajdonított modern élet atomizáltságával. Úgy vélte, az emberi méltóságból következő létfenntartási joghoz kötelezettségek, mindenekelőtt „a munka társadalmában” való részvétel kötelezettsége társul. „Embervédelemre” viszont szükség van, mert a társadalmi különbségek és annak alapja a magántulajdon nem kiküszöbölhető. Meggyőződése volt, hogy az embervédelem és a társadalmi konfliktusok megszüntetésének leghathatósabb eszköze a keresztény szellemű szociálpolitika.¹⁶⁹

Klebelsberg Kuno¹⁷⁰ vallás- és közoktatásügyi miniszter neve fémjelezte az 1926-tól útjára induló, a vidéki népesség körében mutatkozó analfabetizmus felszámolására irányuló népiskolai és felnőttoktatási programot, melynek eredményeképpen mintegy ötezer tanterem és tanítólakás épült, s a harmincas évekre jelentősen javította az írni-olvasni tudás statisztikáit. A kor közgondolkodása eleve összekötötte a tudatlanság és a szociális nyomor fogalmát, de ezen túl a miniszter a közoktatás fejlesztését sajátos ideológiai konstrukcióval is alátámasztotta, amit ő „neonacionalizmusnak” keresztelt el. Konceptiója az volt, hogy az oktatás eszközeivel elérhető műveltségbeli fölényvel lehet előkészíteni Magyarország jövőbeni regionális vezető szerepét és a revíziót. Hitt abban, hogy a műveltség emelésén keresztül vezet az út ahhoz, hogy „jómódú” és

168 Vass József (1877–1930): kalocsai nagyprépost, keresztény konzervatív politikus, Bethlen kormányainak népjóléti minisztere 1922–1930 között. Ő hozta létre az Országos Társadalombiztosítási Intézetet (OTI) és nevéhez köthető az 1927–1928 évek szociálpolitikai törvényei. Lex Vass I. megnövelte a betegségi és baleseti járadék összegét a háború előtti időszakhoz képest. A lex Vass II. bevezette az öregségi, rokkantsági, özvegyességi és árvasági ellátást.

169 Balogh – Kovrig 1927. 14–15.

170 Klebelsberg Kuno (1875–1932): jogász, művelődéspolitikus, a Bethlen-korszak vallás és közoktatásügyi minisztere 10 éven (1921–1930) keresztül. Kultúrpolitikája két fő területének a népművelést és a magas kultúra fejlesztését tartotta. Német mintára ő honosította meg Magyarországon a tudománypolitika gyakorlatát. Számos gyakorlati alkotással gazdagította a magyar kultúrát. Egységes koncepcióba foglalta a magyar közoktatás rendszerét, 1925-től külföldi forrásokból aktívan fejlesztette a magyar népiskolák hálózatát. Szegeden, Pécsen és Debrecenben egyetemeket építtetett, létrehozta a Testnevelési Főiskolát, több ezer népkönyvtárat alapított, stabilizálta a közgyűjtemények helyzetét, biztosította a Magyar Tudományos Akadémia függetlenségét.

kulturális fölényünk okán vezető nemzetté váljunk, amihez szívesen térnek vissza az elcsatolt területeken élő nemzetiségek.

A kormányzati társadalompolitikai gyakorlatot a konzervatív gondolkör talajáról is számosan bírálták. Ezek egyike volt Szekfű Gyula történész, aki az 1920-ban megjelent „Három nemzedék” írójaként visszatekintve a közelmúltra a dualizmus egyik első emlékezetpolitikai összegzését adta. Könyvében a Trianon előtti liberális politikusi nemzedékek tevékenységét hanyatlástörténetként ábrázolta, s ezzel mintegy megalapozta a bekövetkezett katasztrófa után nemzeti újjászületést ígérő új korszak hivatalos ideológiáját. 14 évvel később azonban megjelentette a mű átdolgozott és bővített kiadását, amely már a bethleni rendszer konzervatív kritikáját fogalmazta meg. Szekfű szerint az új rendszer elsikkasztotta a nemzeti újjászületés ígérését, s nem volt egyéb, mint formalizmus, „neobarokk dzsentriskedés”, üres urizálás, amely „a Széchenyi féle reform konzervativizmusból a reform szót kifejejtette a szótárából”.¹⁷¹ E politika következtében tovább súlyosbodtak a régen megoldásra váró társadalmi problémák, „a magyar élet antinómiái”. Legsúlyosabbnak a földkérdés megoldatlanságát tartotta, érvelve az állami aktív birtokpolitika szükségessége mellett. A forradalmak után végrehajtott birtokreform nem segített, mert – mint írta – a „neobarokk közszellem” érdemi reformmunka helyett a „parasztvédelmet frázissá formalizálta”. Szekfű konzervatív reformprogramjának célja egy „magyarabb magyarság” megteremtése volt, ami szerinte csak az állam aktív társadalompolitikai szerepvállalása mellett kivitelezhető. Feltétele egy erős paraszti középosztály megteremtése, „az öntudatra ébredt nemzettest tagjainak szaporítása” [...] melynek a fizikai egyéneket alkalmassá kell tennie tudatos nemzeti kultúra befogadására, részben újból kialakítására.¹⁷²

A világgazdasági válság korszakhatárt jelentett a két világháború közötti magyar politika történetében. Bár a parlamentáris rendszer keretei 1944-ig megmaradtak, a 30-as évektől általános jobbrtolódás következett be. A Bethlen-korszakban hagyományosan konzervatív centrumú, bal- és jobboldali frakcióból álló kormánypárt arculata fokozatosan átalakult. Megnövekedett a jobboldali radikális, fasisztoid csoportok aránya, míg a liberálisok kiszorultak, s a konzervatívok befolyása is jelentősen lecsökkent, a centrum pozícióból balra kerültek. Az összességében a jobbra tolódó kormánypártok viszont erősítették pozíciójukat a parlamenten belül. Az ellenzék arányai is megváltoztak. Az 1919–1921 között hangadó, majd a Bethleni konszolidáció idején átmenetileg visszaszoruló jobboldali radikalizmus a gazdasági válság nyomán újra megerősödött. Az 1939-es választások után összeülő parlamentben a szélsőjobboldal

171 Szekfű 1935. 420. Szekfű Gyula (1883–1955): történész, publicista, politikus. A Budapesti Egyetem bölcsészkarán szerzett történelem, német, francia szakos diplomát 1905-ben. 1905–1906 között a Nemzeti Múzeum, 1907-től a bécsi udvari levéltár munkatársa. 1916-tól egyetemi magántanár, 1925-től a Budapesti egyetem kinevezett professzora volt. 1925-ben az MTA levelező, 1941-ben rendes tagjává választották. Hóman Bálinttal közösen nagy összefoglaló munkát írt a magyar nemzet történetéről. 1927-től 1939-ig a mérsékelt konzervatív irányzatú Magyar Szemle szerkesztője, 1939-től 1944-ig pedig a németellenes Magyar Nemzet publicistája volt. 1945-től 1948-ig moszkvai magyar követ, 1953-tól országgyűlési képviselő volt, 1954-től bekerült Elnöki Tanácsba.

172 Szekfű 1935. 496.

már 49 mandátummal volt jelen, ebből 31-et Szálasi Nyilaskeresztes Pártja birtokolt. A demokratikus ellenzék a jobboldal megerősödéséhez képest egyre csökkenő létszám-ban tudta képviseltetni magát az országgyűlésben.¹⁷³

A harmincas évek több módosulást eredményeztek a társadalompolitikai gondolkodásban is. A gazdasági válság nyomán, a fasiszta Olaszország, majd a náci Németország növekvő erejével nőtt a jobboldali radikális nézetek befolyása a politikára és a közgondolkodásra. A hivatásrendiséggel új állam- és társadalomszervezési elvek indultak hódító útjukra, népszerűvé vált a keynesi keresletpótlásra alapozott beavatkozó állami gazdaságpolitika eszméje. A hagyományos baloldal visszaszorulására reagálva Európában és Magyarországon is megjelentek a harmadikutas mozgalmak.

A világgazdasági válságból való kiütkeresés eredményeként megnőtt a kereslet a korporatív filozófiai tanok politikában történő gyakorlati alkalmazása iránt, ugyanis többen a munkásmozgalom forradalmi potenciáljának csökkentését remélték tőle. Az első korporatív rendszert a spanyol diktátor, Primo de Rivera hozta létre még az 1920-as években, őt követte az olasz fasiszta államban Mussolini, aki 1927-ben vezette be a hivatásrendi szemlélet fasiszta változatát képviselő Carta del Lavoro-t. Megszüntette az autonóm munkás szakszervezeteket és helyükbe az állam által ellenőrzött rendszerbe kényszerítette a munkavállalókat, majd 1934-ben a munkaadók és munkavállalók közös egységeit is létrehozta, s élükre fasiszta vezetőket ültetett. A hierarchikusan felépített és a társadalom ellenőrzésére alkalmas bürokratikus rendszer csúcán a korporatív tanács állt.¹⁷⁴

E folyamattal közel egy időben, a jobboldali radikális eszmékkel konkurálva született meg XI. Pius pápa antietatista korporatív társadalomszervezési javaslata. 40 évvel a korszakalkotó Rerum Novarum után, 1931-ben látott napvilágot a „Quadragesimo anno” kezdetű enciklika, új fejezetet nyitva a katolikus állambölcseletben. XI. Pius szerint az emberhez méltó társadalom a spontán módon létrejövő, autonóm közösségeken (család, hivatásszervezetek, a nemzet) alapul és alulról felfelé építkezik. A kor hivatásrendi szociológiai elméleteivel¹⁷⁵ összhangban a pápa úgy vélte, ideális megoldás, ha az azonos hivatáscsoportokhoz tartozó munkaadók és a munkavállalók közös szervezeteket hoznak létre és így képviselik érdekeiket az állammal szemben. Az állam feladata egyrészt, hogy koordináló, szociálpolitikát szervező tevékenységével járuljon hozzá a társadalom biztonságának és a közjónak megteremtéséhez, másrészt pedig hogy – amennyiben az autonóm közösségek erői elégtelennek bizonyulnak problémáik megoldására – kiegészítse, azaz subsidiumban részesítse őket.¹⁷⁶ Ez utóbbi a szubszidiaritás elve, a gondolatrendszerben a hatáskörök elosztására és a társadalom

173 Romsics 2001. 225–231.

174 Ormos 2009. 128–129.

175 Spann, Messner, Nell-Breuning SJ, Eberle, Schmidt és a domonkosrendi magyar Horváth Sándor az állam túlhatalmának ellenszereit az érdekvédelmi szervezetekben vélték felfedezni. A korporatív társadalomszervezés az osztrák Othmar Spann közgazdász szociológus munkáiban az organikus társadalomszemléletből ered, aminek a foglalkozási áganként rendekbe foglalt társadalomstruktúra felel meg. A bécsi professzor nézetei hatottak Dolfuss kancellárra is. Vö. Ormos. 2009. 86.

176 Petrás 2013. 77–92.

autonómiájának védelmére szolgált volna. Szemben a fasiszta megoldásokkal – ahol a korporációk végső soron a társadalom ellenőrzésének szervei – az enciklikában a foglalkozások szerint létrejött hivatasközösségek autonóm szervek, a társadalmi öntevékenység alanyai, amelyeket szabadság illet meg a saját ügyeik intézésében. A pápa erről az alapállásról bírálja mind a szocialista-kommunista, mind pedig a fasiszta megoldásokat. „A fasiszta társadalmi rend értékelése és kritikája” címet viselő fejezetben elismeri ugyan, hogy a fasiszta megoldás előnye a szocializmus háttérbe szorítása, de megjegyzi azt is, hogy Olaszországban „az állam, amelynek pedig be kellene érnie a szükséges és elégséges segítségnyújtással, itt bizony a szabad cselekvés helyébe nyomul [...] inkább partikuláris politikai célokat szolgál, mint egy jobb társadalmi rend megteremtését.”¹⁷⁷ XI. Pius nem hagy kétséget a felől sem, hogy bár a magántulajdon szent, annak használata – mivel a magántulajdonnak társadalmi kötelezettségei vannak – az állam által a közjó (bonum commune) érdekében korlátozható.

A két koncepció között nyilvánvaló különbségek ellenére a Quadragesimo anno-t – függetlenül annak antietatista tartalmától – előszeretettel használták saját legitimációjuk erősítésére az európai autoriter rendszereket, diktatúrákat építő politikusok. Az elméletnek számtalan olvasata született Magyarországon is, ahol a miniszterelnöki székbe 1932-ben kerülő Gömbös Gyula¹⁷⁸ Nemzeti Munkaterve olasz mintára, majd Imrédy Béla miniszterelnök (1938–1939) – „a magyar Salazar” – portugál mintára,¹⁷⁹ az őt követő Teleki Pál (1939–1941) pedig a portugál és az osztrák viszonyokat alapul véve vette fontolóra a korporatív társadalomszervezés gyakorlati alkalmazását.

A Quadragesimo Anno komoly hatást gyakorolt a szociális velleitású laikus katolikus társadalomtudományi gondolkodásra, csakúgy, mint a hivatásrendi elven szerveződő katolikus tömegmozgalmakra. Nyomában megerősödtek a kontúrjai egy új katolikus reformértelmiségi csoportnak, amelynek útja a háború végére a hagyományos politikai katolicizmustól elkülönülő kereszténydemokráciában öltött előbb szellemi, majd pártpolitikai formát. Ez a katolikus progresszió a tradíció és a haladás szintézisét keresve új társadalompolitikai alternatívát dolgozott ki Magyarország politikai és társadalmi kérdéseinek megválaszolására és adott választ arra kérdésre, miként haladható

---

177 Quadragesimo anno 1931.

178 Gömbös Gyula (1886–1936): vezérkari tiszt, politikus, honvédelmi miniszter, 1932–1936 között miniszterelnök. 1919 januárjában a militarista antikommunista Magyar Országos Véderő Egylet egyik megalapítója, a Bethlen-féle Antibolsevista Comité tagja. 1920-ban lett először képviselő a Nagyatádi-féle Kisgazdapárt színeiben. Az 1924–1928 között működő, jobboldali ellenzéki Fajvédő Párt alapítója, az első világháború végén az akkor nagy befolyással bíró fajvédő mozgalom politikai vezére. A nagy gazdasági válság nyomán fokozódó feszültségek kezelésére, mint az „erős kéz politikájának” képviselője kap megbízást kormányalakításra. Miniszterelnökként olasz mintára tett kísérletet a politikai rendszer tekintélyelvű átépítésére.

179 Az eredetileg társadalomtudós António de Oliveira Salazar 1933-ban új alkotmányt fogadtatott el az országgal, majd belekezdett hazája politikai- és államéletének átalakításába. Elvben XI. Piusz pápa szociális tanításaira alapozó, az országot foglalkozások szerinti érdekképviseleti csoportokba, vagyis hivatásrendekbe szervező, a parlamentet pedig háttérbe szorító állam kialakítására törekedett. A gyakorlatban viszont egyre jobban a saját kezébe összpontosította a döntéshozatalt, és a következő évtized során lényegét tekintve egy autoriter, diktatórikus rendszert épített ki maga körül, amelyet clerikofasisztának is szokás nevezni.

meg a szociális gondoskodás terén a hagyományos katolikus karitás. Körükbe tartozott a társadalomtudós - szociálpolitikus Kovrig Béla, Mihelics Vid, és a második világháború után megalakuló Demokrata Néppárt majdani főtitkára, Barankovics István, de közel került a neokatolikusokhoz az akkor már nagy tekintélynek örvendő történész professzor Szekfű Gyula is.¹⁸⁰

A 30-as évektől jelentkező új katolikus reformértelmiségi csoport a szociális viszonyok javítása mellett a lelki megújulást is elengedhetetlen feltételnek tartotta. Egyaránt bírálta az állami szociálpolitika elégtelenségét, nem utolsó sorban a lényegében elsikkasztott földreform miatt, mind pedig a földreformnak mereven ellenálló egyházat. Politikai szócésövükben a „Korunk szavában” jelent meg 1932-ben Barankovics István¹⁸¹ írása, az „Új földbirtokreform felé”, melyben annak a véleményének adott hangot, hogy a földosztás feltartóztathatatlanul bekövetkezik majd, a kérdés csupán az, hogy az egyház belegyezésével, vagy nélküle. Úgy vélte, ha az egyház nem hajlandó a legprogresszívebb szociális szemléletet képviselni, veszíteni fog spirituális és morális befolyásából.¹⁸²

Mihelics Vid¹⁸³ „Az új szociális állam” című munkájában az egyház társadalmi tanítása szemszögéből vizsgálta az európai alkotmányok szociális jellemzőit és fogalmazta meg a kívánatos társadalmi berendezkedés alapjait. Meggyőződése volt, hogy az első világháború előtti szabadságcentrikus liberális jogállamot feltartóztathatatlanul felváltja majd az új szociális állam. Míg az első – mint írja – a gazdasági és társadalmi folyamatok passzív szemlélője volt, addig az új szociális állam aktív szereplő a szociális igazságosság képviselője érdekében. Hasonlóképp feladatai vannak a magántulajdonnak is. A magántulajdonhoz a birtoklás és az igazgatás kizárólagos joga kötődik, de a javak végső rendeltetése a szociális jólét előmozdítása és a közjó szolgálata.¹⁸⁴ Mihelics Vid a Quadregesimo anno egyik legmarkánsabb hazai népszerűsítője volt. Az Imrédy Bélától kapott ösztöndíjjal személyesen utazott Portugáliába, hogy tanulmányozza Salazar korporatív rendszerét. A korporációkra úgy tekintett, mint amelyek

180 Petrás 2018. 87–88.

181 Barankovics István (1906–1974): kereszténydemokrata politikus, újságíró, az 1947-es parlamentbe legerősebb ellenzéki pártként bekerülő Demokrata Néppárt főtitkára. A két világháború között újságíróként, szerkesztőként dolgozott. Pethő Sándor halála után a Magyar Nemzet főszerkesztője lett. A második világháború után megalakuló kereszténydemokrata párt főtitkárává választották. Miután a Demokrata Néppárt is a kommunista szalámi taktika áldozata lett, emigrációba kényszerült. Tagja lett a Magyar Nemzeti Bizottság 13 tagú végrehajtó bizottságának, ahol a vallás- és közoktatásügyi tárcát vezette.

182 Petrás 2018. 87–88.

183 Mihelics Vid (1899–1968) szociológus, szociálpolitikus, a katolikus reformértelmiség tagja. A hivatalos politikai katolicizmussal szemben a 30-as években formálódó újkatolikus értelmiségi csoport tagja, újságíró szociológus, szociálpolitikus. 1947-től a Demokrata Néppárt parlamenti képviselője, a párt 1956-os újjáalakulása után annak vezető alakja. Párizsban szociológiát, itthon jogot tanult, mindkettőből doktori fokozatot szerzett, magántanári kinevezést kapott. 1931-től a Magyar Társadalomtudományi Társulat titkárává választották, majd tagja lett a Magyar Szociálpolitikai Társaságnak is. 1938-ban felvételt nyert a Szent István Akadémiába. „Az eszmék és tények professzora” az egyház társadalmi tanításán és a természetjogi gondolkodáson alapuló szociális reformokat sürgetett.

184 Mihelics 1931. 160–171.

képesek megvalósítani a felebaráti szeretet őskeresztény elveit. A hivatásrendiséget alkalmasnak tartotta továbbá arra is, hogy a keresztényszocialista szakszervezeteknél hatékonyabb társadalmi jelenlétet biztosítsanak a katolikus egyház számára.

A katolikus reformnemzedék kiemelkedő képviselője volt Kovrig Béla, aki sokoldalú teoretikus és gyakorlati tevékenységével meghatározó módon járult hozzá a hazai szociálpolitika formálásához. A társadalomtudóst és gyakorló szakpolitikust szakmai pályafutása¹⁸⁵ érzékenyvé tette mind a társadalmpolitikai, mind a szakpolitikai szemléletmód logikájának képviselőjére: művei e kettős megközelítés jegyében születtek. Írásai kezdetben a klasszikus konzervatív organikus társadalomszemléletet, majd a reformkonzervatív megközelítést tükrözték, később hatott rá a Quaragesimo Anno hivatásrendi koncepciója, míg a korszak végére egyre inkább Jacques Maritain perszonalista társadalomelmélete¹⁸⁶ határozta meg és kötötte a demokráciához gondolkodását. Kovrig társadalomszemléletét másrésről a saját kora által felvetett megoldásra váró kérdések is formálták: szakmai, közéleti és tudományos munkáiban arra igyekezett választ keresni, miben jelölhető meg a keresztény társadalmi cselekvés szerepe egyrésről a kommunista, másrésről a fasiszta és náci „újpogány” totalitarizmusok elleni küzdelemben. Mert – mint azt már 1934-ben Szegeden megjelent művének vezérgondolata is kétségtelenné tette – meggyőződése volt, hogy a „totális állam és a keresztény álláspont összeférhetetlen”¹⁸⁷ A „bolsevik köntösbe bújtatott Oroszország” irányából érkező veszélyre már 1926-ban felfigyelt, majd 1941-ben újabb könyvet szentelt a

185 Kovrig Béla (1900–1962): egyetemi tanár, szociológus, szociálpolitikus, katolikus közéleti szereplő. A budapesti tudományegyetemen 1920-ban államtudományi, 1921-ben jogi doktorrá avatták. 1923-ban Bethlen István miniszterelnök személyi titkára, majd különböző államigazgatási tisztségeket tölt be. Volt a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium munkatársa, az Országos Társadalombiztosítási Intézet (OTI) aligazgatója, az Imrédy-kormány idején a Miniszterelnökség V. Társadalmpolitikai Osztályának, majd Teleki Pál Nemzetpolitikai Szolgálatának vezetője. Ő dolgozta ki többek között az öregségi és rokkantsági biztosításról szóló 1928: 40. törvénycikket. Szociálpolitikusi munkája mellett oktatói és tudományos tevékenységet is folytatott. Számos könyv szerzője, a Kolozsvári Egyetem szociológia oktatásának megszervezője, majd az egyetem rektora. Katolikus közéleti szerepvállalásaként a Katolikus Szociális Népmozgalom világi vezetője volt. A 2. világháború után a kommunista titkosrendőrség zaklatásai elől emigrált, a milwaukee-i Marquette Egyetem szociológia tanáraként dolgozott. 1956-ban kérdőíves adatfelvételt végzett a magyar forradalom emigránsai körében. Poszthumusz munkája a forradalom 60. évfordulóján jelent meg magyar nyelven.

186 Jacques Maritain (1882–1973): a XX. század meghatározó francia katolikus filozófusa, a skolasztikus és a tomista filozófia megújításának talán legjelentősebb képviselője, aki az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának megalkotásában is részt vett. 1936-ban publikálta „Az igazi humanizmus” című művét, amelyben a liberális demokráciával szemben megfogalmazta saját perszonalista demokrácia koncepcióját. Nézetrendszerének központi kategóriája a „személy” méltóságának tiszteletben tartása, ami kötelezettséget ró mind az államra, mind a társadalom tagjaira.

187 Kovrig 1934. 17. 1934-ben, a Magyar Szemle májusi számában közölt „Új rendiség felé” címmel egy tanulmányt, amelyben megállapította, hogy az olasz fasiszta rendszer korporációi nem felelnek meg a katolikus elképzeléseknek. „Kereszténység és nemzetiszocializmus” című tanulmányában, mint újpogányságtól határolódott el a nemzetiszocializmus eszméitől. Az Imrédy-kormány Társadalmpolitikai Osztályán, a Teleki-kormány Nemzetpolitikai Szolgálatának vezetőjeként feladata volt a jobboldali radikális irányzatok befolyásának visszaszorítása is.

témának.¹⁸⁸ A társadalmi reformok elkötelezett híve volt, hitt a Horthy rendszer megreformálhatóságában, ugyanakkor a politikacsínáláshoz közeli gyakorlati szakemberként világosan látta a szociálpolitika mozgásterét behatároló reálpolitikai tényezőket is. Kovrig a szociálpolitika korlátait anyagi és alanyi tényezőkben jelölte meg. Anyagi tényezőkön mindenekelőtt a szociálpolitika fedezetét biztosító nemzetgazdaság teljesítőképességet értette, míg az alanyi korlátokat a politikai kultúra területén kereste. Úgy vélte a szociálpolitikai beavatkozások irányát, a döntéshozók „társadalmi akaratát” mindenekelőtt az határozza meg, hogy milyen világnézetet, „szociálpolitikai szemléletet” képviselnek, „minek tekintik az embert”, milyen értékszempontokat követnek. Ettől függ ugyanis ki mit ért a közjó fogalma alatt, milyennek látja a társadalmi valóságot és hozzá képest miben jelöli meg az elérendő célt, milyen politikai eszközöket kíván használni. „Szociálpolitika annyiféle lehet, ahány világnézet, s illetékesen mindenki csak a maga világnézetének szociálpolitikájáról szólhat”- írta, miközben nem hagyott kétséget a felől, hogy ő maga gyakorlati keresztény szociálpolitikát („christianismus in praxi-t”) művel. Kovrignál a közjó fogalma túlmutat a materiális közjó fogalmán, egyféle „totális közjót” jelent, amelynek keretei között az ember az „igazságosság érényének általános és állandó érvénye révén emberi méltóságának épségében természetes jogai szerint élhet.” Nem individuumokban gondolkodott, mint a liberalizmus és nem osztályokban, mint a szocializmus, hanem – konzervatív módra – „életközösségekben”. Ezek sorában a közösségi kapcsolatrendszer legtermészetesebb formájának a családot tekintette, ezt követte a lakóhelyi életközösség, majd a hivatásközösség, végül a legmagasabb szintű társadalmi szerveződés forma, ami szerinte a „politikai életközösség”, azaz a nemzet. A korporativizmus jegyében születő hivatásközösség esetében azonban élesen különbséget tett a fasiszta állam által felülről szervezett és a társadalmi öntevékenység útján alulról és fokozatosan kialakuló hivatásszervezetek között. Magáévá tette a 30-as évek produktív szociálpolitika gondolatát, az államsegély versus önszegély korábban is felvetődő dilemmájában az utóbbi mellett tette le a voksát és úgy vélte, a passzív támogatás helyett aktív eszközöket kell alkalmazni, a segélyezés mellett mindinkább az önálló életvitelhez szükséges sokoldalú segítséget kell nyújtani a rászorulóknak, s így kell úrrá lenni a munkanélküliség felett.¹⁸⁹

Kovrig a szociálpolitikát nemcsak „embervédelemnek” és „nemzetvédelemnek”, „a leghatékonyabb állami propagandának” tartotta, de prevenciós célzatú társadalompolitikai beavatkozásnak is tekintette, mint amely hivatott a társadalom rendjét felborító konfliktusok megelőzésére. Ezért a szociális reformok lehetőségeinek és szükségességének tárgyalásánál figyelme kiterjedt olyan tényezőkre is, mint a közgondolkodás szociális érettsége, a szociális védelemre szorulóknak elkeseredettségének mértéke, a munkásmozgalom forradalmisága, avagy reformista iránya, vagy például az, hogy az értelmiség milyen mértékben vállalja fel a szociális reformok ügyét.¹⁹⁰

Az enciklika inspirálta közegben a katolikus vallás korabeli mobilizációs potenciálja is megmutatkozik. A Horthy korszak gazdasági válságot követő második szakaszában a

188 Petrás 2018. 189–211.

189 Kovrig 2019, 264–286, és Cora 2011. 98–102.

190 Kovrig 1936. 12–20., 73.

szocializmussal és a náciizmussal, a nyilas propagandával egyaránt szemben álló új típusú katolikus tömegmozgalmak alakultak ki.¹⁹¹ Számos szociális és hivatásrendi egyesület szerveződött, mint például az Egyházközségi Munkásszakosztályok (EMSZO), a Katolikus Agrárfűjségi Legényegyletek Országos Testülete (KALOT), a Katolikus Lánykörök Szövetsége (KALÁSZ), a Keresztény Ifjűmunkások Országos Egyesülete (KIOE), a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete. Közülük a legsikeresebbnek a KALOT bizonyult. 1935-től 1946-os betiltásáig közel félmillió parasztfiatalnak kínált a valláserkölcsi nevelés mellett politikai és szociális ismereteket, műveltségbeli perspektívát. A népi műveltség terjesztésére és a szaktudás kiszélesítésére 1941 és 1944 között 20 népfőiskolát működtetett, kulturális, vezető- és gazdaképző tanfolyamokkal.¹⁹²

Kovrig mindvégig szoros kapcsolatban állt mind a katolikus reformnemzedékkel, mind pedig a vidék lakosságának egy jelentékeny hányadát a radikális eszméktől sikerrel távol tartó katolikus tömegmozgalmakkal. Széles körben elismert szociológusi-szociálpolitikusi tevékenysége is hozzájárult ahhoz, hogy a katolikus politika különböző árnyalatait integráló személyiségként ismerjék el, így az egyház vezetése őt bízta meg a háború utáni katolikus program kidolgozására. Munkájának eredményeit az 1943-ban megjelenő „Merre megyünk?”¹⁹³ brosúra, majd az 1944-re elkészülő 3 kötetes „Magyar társadalompolitika”¹⁹⁴ foglalta össze. Ebben a nagyszabású vállalkozásban Kovrig a lezáruló korszak szociálpolitikai gondolkodásának, jogalkotásának összegző, elemző értelmezése mellett a magyar társadalmi problémák kezelésére egy „negyedik útnak” elkeresztelt önálló komplex katolikus reformtervet bocsátott közre. A koncepció az ideálisnak tekintett berendezkedés kontúrjait mutatta be. Politikai kereteit az önkormányzatiságra, a szubszidiaritásra erősen építő demokratikus berendezkedés jelenti, ahol az állam nem cél, hanem az emberek kiteljesedését szolgáló eszköz. A szociálpolitika eszközrendszerének alapját egy keresztény etikán alapuló szociális piacgazdaság¹⁹⁵ adja, ahol a szabadság és a magántulajdon elve a szociális igazságossággal ötvöződik, a magántulajdon működésének célja pedig nem a profit, hanem az emberi szükségletek kielégítése.¹⁹⁶

A Horthy-rendszer baloldali ellenzéke a korszakban defenzívában volt kénytelen politizálni. A hivatalos állami ideológia és hatására a közgondolkodás őket tette

191 Gergely 1997. 195–237.; Kovrig 2019. 353–399.

192 Kollega 1996–2000. 337–386.

193 Merre megyünk? 1943.

194 Kovrig 1944.

195 A szociális piacgazdaság elméleti és társadalomfilozófiai kereteit Wilhelm Röpke (1899–1966) dolgozta ki a liberális és a kollektivisták és nemzetiszocialista nézetek kritikájaként és a második világháború után először Ludwig Erhard a CDU-s Adenauer-kormány gazdasági minisztere ültette át a gyakorlatba. Röpke „Korunk társadalmi válságáról” írt munkája magyarul „A Harmadik Út” címen jelent meg 1943-ban jelent meg, Barankovics István írt hozzá előszót. A szociális piacgazdaság az emberi méltóság keresztény elvét ötvözte az ordoliberalis gazdaságpolitikai elképzelésekkel. Alappillérei az ember méltóságteljes élethez való joga, a gazdasági tevékenység szabadsága, az állam által koordinált gazdasági rend, a társadalmi igazságosság, a felelősségteljesen cselekvő ember, a társadalmi szolidaritás, a közjó, a szubszidiaritás, az egyéni teljesítmény és a magántulajdon sérthetlensége. Részletes ismertetését lásd: Zachar 2018.

196 Tiszai 2014. 61–65.

felelőssé az első világháború végén bekövetkező nemzeti katasztrófáért, nem utolsósorban az őszirózsás forradalomért és a Tanácsköztársaság miatt. A baloldali irányzatoknak vezetői emigrációba kényszerültek (pl. Károlyi Mihály, Jászi Oszkár) és kapcsolataikat mind inkább elvesztették a magyar valósággal. Itthon a liberálisok Rassay Károly vezetésével a szabadelvűség reneszánszát hirdették, Vázsonyi Vilmos pedig a nemzeti demokrácia fogalmába sűrítette elképzeléseit. A dualizmus korában a liberálisok táborán belül kialakult szociálliberalizmus felismerte ugyan, hogy a szabadság-esszmény önmagában nem nyújt védelmet a gazdasági igazságtalanságokkal szemben, de döntő áramlattá válni már nem tudott. Képviselői, mint például Gratz Gusztáv a kor nagy kérdését a szociális kérdésben látták. A baloldali társadalompolitikai gondolkodás egyik kiemelkedő alakja volt Heller Farkas,¹⁹⁷ aki a szociális kérdés tanulmányozásához a közgazdaságtan felől érkezett. Elismerte, hogy az állami szociálpolitika költségeit a gazdaság teljesítményének kell megalapoznia, de azt is hangsúlyozta, hogy ez megtérülő beruházás, mert a fejlett szociálpolitikával rendelkező országokban a nagyobb jólét a termelés nagyobb intenzitását eredményezi. Heller bírálta a társadalmi szolidaritás érzésére és a lelki újjászületésre apelláló konzervatív nézeteket, mert szerinte a gazdaság mozgatórugója a bírvágy és az anyagi javak által biztosított jobb élet reménye. Ezért ha a társadalmi igazságosságot jobban érvényesítő rendszert akarunk létrehozni, azt nem a szellem szférájában kell keresnünk. Olyan berendezkedésre van szükség, ami megtartja a magántulajdont, de kiegészíti azt a nyereségvágy megfékezését szolgáló eszközökkel.

A gazdasági világválság okainak keresése és következményeinek kezelése Európa szerte éles vitákat váltott ki a liberális közgazdasági elméletek között is. E téren a fő törésvonal a klasszikus liberális önszabályozó piac hívei és a válságkezelő beavatkozó állam teoretikusai között húzódott. Nyilvánvaló volt továbbá az is, hogy a szociális szerepvállalás aktív államot feltételez, amire a minimális állam koncepcióját valló liberális felfogásnak valamiképpen reflektálnia kellett. Az állami beavatkozás melletti legnagyobb hatású érvrendszert John Maynard Keynes¹⁹⁸ közgazdász fogalmazta meg, 1934-es „A foglalkoztatás, a kamat és a pénz elmélete” című munkájában. Az általa végrehajtott szemléletváltás lényege az volt, hogy szakítva a liberális éjjeliőr állam koncepciójával az államnak aktív szerepet szánt a piac működését alapvetően biztosító fizetőképes kereslet fenntartásában. Keynes szerint az állam feladata, hogy kereslet-élénkítő gazdaságpolitikájával hozzájáruljon a foglalkoztatás fenntartásához és a termelés élénkítéséhez, a gazdasági válságok következményeinek enyhítéséhez. Heller

197 Heller Farkas (1977–1955): közgazdász, egyetemi tanár, akadémikus. A Műegyetemen a kereskedelemügy és az iparpolitika tanára. A József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Közgazdaságtudományi Karának első dékánja, majd 1945–1946-ban az egyetem rektora. A Közgazdasági Szemle szerkesztője, 1934-től a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. 1949-ben tagságától megfosztották, 1989-ben rehabilitálták.

198 John Maynard Keynes (1883–1946): a 20. század egyik legnagyobb hatású közgazdásza, a láthatatlan kéz klasszikus liberális elméletének bírálója. A tőkés gazdaság működésében a kereslet, azaz fogyasztóképesség jelentőségére hívta fel figyelmet. Úgy vélte, az állam válságok idején munkaalkalmak teremtésével, infrastrukturális beruházásokkal képes mesterséges eszközökkel fenntartani a fizetőképes keresletet.

Farkas is elismerte, hogy az államnak szerepe van a fogyasztóképesség biztosításában, de ezt csak a piaczgazdaság kereteinek megőrzésével tartotta megvalósíthatónak.¹⁹⁹

Hilscher Rezső²⁰⁰ a Közgazdaságtudományi Egyetem Szociálpolitika Tanszékének tanára elméleti és gyakorlati tevékenységével egyaránt hozzájárult a szociálliberális társadalompolitikai szemlélet fejlődéséhez. 1928-ban publikált „Bevezetés a szociálpolitikába” című művében az emberiség legnagyobb problémájának a szociális béke hiányát nevezte. A szociálpolitika főszereplőjének az államot tartotta, melynek feladata a társadalmi igazságosság megvalósítása. Ebben partnerei lehetnek a helyi közigazgatási szervezetek, a szakszervezetek és az egyesületek. Hilscher szerint a termelés alapvető célja a társadalmi szükségletek kielégítése, tehát egy közösségi cél, ami a történelem folyamán háttérbe szorult. „A termelés ezt a közérdekű célzatát elvesztette az emberi cselekedetek irányításában, az uralomra jutott önzés behatása folytán és végeredményben magáncéllá vált” – írja, majd kifejti, hogy ez kizsákmányoláshoz, az érdekcsoportok uralmához vezetett. A szociálpolitika feladata szerinte, hogy a társadalom egymással viaskodó csoportjai között megteremtse újra a kohéziót.²⁰¹ A korszak második felében, a totalitárius tendenciák erősödésével a liberalizmus tábora fő feladatának a polgári parlamentarizmus védelmét tekintette és ennek jegyében az antikommunizmus és antifaszizmus álláspontjára helyezkedett. A liberális gondolkodók 30-as évekbeli teoretikus munkássága a fasiszta, nemzetiszocialista és a kommunista totalitárius rendszerek természetrajzának kimunkálására irányult.²⁰² A diktatórikus rendszerek születését részben a társadalmi konfliktusok feloldatlanságával magyarázták és annak ellenére sem kérdőjelezték meg a parlamentarizmus eszméjét, hogy a diktatúrák is kísérletet tettek a szociális kérdés megoldására.

Az 1921 végén megkötött Bethlen-Peyer paktum a szociáldemokráciát parlamenti párttá tette, de cserébe kénytelen volt lemondani a tömegsztrájkok szervezéséről, a forradalmi propagandáról. A párt vezetői kötelezettséget vállaltak a szakszervezetek depolitizálására valamint arra, hogy nem szervezkednek a mezőgazdasági munkások körében. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt társadalompolitikai nézeteit részben a parlamenti felszólalásokban, részben az irányzat elméleti folyóiratában, a „Szocializmus”-ban fejtette ki. Az MSZDP a munkásvédő szociálpolitikai intézmények számának gyarapításán, és a munkajogi törvényhozás továbbfejlesztésén túl követelte a „kapitalisták háborúja” után maradt árvak, özvegyek, hadirokkantak ügyeinek rendezését. A társadalom minden rétegének szociális érdekvédelméért lépett fel, összekötve követeléseit a politikai rendszer demokratizálásának programjával, amibe az általános egyenlő és titkos választójog mellett beletartozott az érintettek beleszólási joga a szociális érdekvédelem ügyeinek intézésébe is. Az 1927-es betegség és balesetbiztosítási törvény vitájában például a párt kifogásolta, hogy a törvény a korábbihoz képest

---

199 Egresi 2008. 106–107.

200 Hilscher Rezső (1890–1957): jogász, szociálpolitikus. 1920-tól a közgazdaságtudományi kar adjunktusaként vezette a Szociálpolitikai Intézet népvédelmi osztályát. 1944-ben miskolci jogakadémiai tanár, 1949-től 1955-ig a pécsi egyetemen tanszékvezető docens.

201 Hilscher 1928. 4–7.

202 Egresi 2008. 51–52.

csökkentette a munkavállalók arányát a munkásbiztosító pénztár önkormányzatában. Kéthly Anna²⁰³ részben emiatt a korábbi rendelkezéshez képest visszalépésként értékelte az új szabályozást. Emögött mindenekelőtt az állt, hogy a párt felfogása szerint a szociális érdekvédelem alapja a politikai jogok birtoklása volt.

Az MSZDP a Bethlen-kormányt nem tartotta alkalmasnak arra, hogy a kor színvonalán álló szociális törvényhozást valósítson meg, mint ahogyan általában a kapitalizmust sem arra, hogy a szociális feszültségeket kiküszöbölje. Helyzetértékelése minden esetben Magyarország Európához képest elmaradott viszonyaiból indult ki. Alapvetően üdvözölte a kormány szociális intézkedéseit, de azokat – utalva az állam szűkkeblűségére – csak „népjóléti aprópénznek” tekintette. Vélhetően többen osztották ifj. Szász Bélának a párt elméleti folyóiratában 1924 őszén kifejtett azon véleményét, hogy a szociális állam magasabb létformáját majd csak a szocializmus tudja megvalósítani. A párt meghatározó személyisége Mónus Illés²⁰⁴ még 1934-ben is azt hangoztatta, hogy a szociális problémákat csak egy másik társadalmi rend lesz képes megoldani, s ehhez a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vételére, a kirívó jövedelemkülönbségek eltörlésére van szükség. A világgazdasági válság okait a kapitalizmus alaptermészetében, a termelőeszközök magántulajdonában vélték felfedezni, aminek napi kemény társadalmi tényei, a növekvő munkanélküliség kézzelfogható bizonyítékot szolgáltatnak a magántulajdonon alapuló gazdaság és a polgári politikai rendszer meghaladását sürgető elméletek létjogosultságára. A Gömbös-kormány hivatásrendi ihletettséggű Nemzeti Munkaközpontjának tervei konkrét veszélyt jelentettek a szociáldemokrata szakszervezetekre nézve, amire a párt a tömegakciók számának gyarapításával reagált és meghirdette a diktatúra elleni harc programját. A fasizmusról megjelent írások a diktatórikus tendenciákat összefüggésbe hozták az uralkodó osztályok elnyomó politikájával és a középosztály bizonytalan helyzetéből adódó radikalizálódással. 1933 után sokan úgy vélték, hogy az MSZDP reformista korszakát le kell zárni, a demokráciát nem szabad fetiszizálni és ha „forradalmi helyzet” alakulna ki, akkor a munkásosztálynak vállalnia kell a forradalmat. A harciasság növelése azonban nem hozta meg a tömegtámogatás hanyatló trendjének megfordulását: a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak a háború előtti utolsó választásokra az 1922-es 25 mandátumról 4 főre esett vissza a parlamenti képvisellete. Hasonló tendencia figyelhető meg a liberálisok táborában is, akiknek 5 főre apadt a képvisellete.²⁰⁵

203 Kéthly Anna (1889–1976): szociáldemokrata politikus, 1922–1948 között parlamenti képviselő, 1922-től a második nő a magyar parlamentben. A két világháború között gyakran szólalt fel a társadalmi igazságtalanságok enyhítése, a nők jogainak kiterjesztése érdekében, oktatási és egészségügyi témákban. Szót emelet a zsidótörvényekkel szemben, a németellenes, a háborúból való kiugrást szorgalmazó politika híve. A háború alatt bujkálni kényszerült, utána az újjászervező MSZDP parlamenti frakciójának vezetője, 1945–1948 között a parlament alelnöke. A Rákosi-korszakban életfogytiglani börtönrre ítélték, majd házi őrizetbe került. 1956-ban a szociáldemokrata párt elnöke, Nagy Imre államminisztere. A szovjetek bevonulása idején Bécsben tartózkodik és már haza sem tért Magyarországra.

204 Mónus Illés (1888–1944): Szociáldemokrata politikus, közíró, ideológus. A Szocializmus folyóirat és az MSZDP napilapjának, a Népszavának egyik szerkesztője. A nyilasok végezték ki.

205 Egresi 2008. 111–132.

A 30-as évek kiütkeresése kapcsán, a hagyományos baloldal válságára reagálva és az agrár-szociálpolitika komoly hiányosságaira reflektálva, jelentek meg azok az új ellenzéki, harmadik utas mozgalmak, amelyek a nacionalizmust a parasztság iránti szociális érzékenységgel párosították. A harmadikutasság a hagyományos bal-jobb törvonal helyett szintézisre törekedett: népbarát szemléletű volt, de a szociális kérdést nacionalista alapon képviselte. A harmadikutások – hasonlóan a katolikus reformértelmisséghez – a kapitalizmus és szocializmus között kerestek alternatívát és társadalmi bázisuknak a parasztságot tekintették. A Gaál Gaszton, Tildy Zoltán, Eckhardt Tibor vezette kisgazdamozgalom a nemzeti demokrácia letéteményesének a falu népét tartotta, céljának a rendszer birtokos parasztság érdekei szerinti módosítását, az ország agrárdemokrata jellegének megteremtését tekintette. A párt az 1931-es választásokon 10 képviselői helyet szerezve jutott be a parlamentbe. Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja²⁰⁶ a kisgazdákénál radikálisabb földreformot követelve egyféle utópikus kisparaszti rendben gondolkodott, amely a középosztály szociálisan érzékeny rétegének vezetésével valósul majd meg. A harmadikutás irányzatok közül a kapitalizmus és szocializmus nemzeti alapú kritikáját mindennél nagyobb hatással kötötte össze a szociális reformok követelésével a népi mozgalom. Már maga névválasztás sem volt véletlen: a népi jelzőt azt volt hivatva kifejezni, hogy a mozgalom tagjai társadalompolitikai célokat követnek, íróként, értelmiségiként szerepfelfogásukba beletartozik a „nép”, érdekeinek képviselője is. Az irodalmárokból, közírókból és publicistákból álló csoport tagjai, kiábrándultan tekintettek a polgári politikai rendszerre, a hatalmi elitet felelőssé tették a nép nyomoráért, mindenekelőtt a paraszti milliók kirekesztettségéért. A hagyományos nacionalizmustól szociális érzékenységük és egy újfajta patrióta nemzetkoncepció választotta el, amelybe a magyar szupremácia hirdetése helyébe már a „vörös és barna népek közé szorult” közép-európai nemzetek történelmi sorsközösségének felismerése, a „tejtestvérek” békés egymás mellett élésének gondolata lépett.²⁰⁷ A szocializmustól az internacionalizmus létjogosultságának tagadása, a nemzetcentrikus gondolkodás, a szélsőjobboldaltól a fajelmélet elutasítása és a társadalmi problémák nagyon is racionális valóságismerete választotta el őket. A rendkívül heterogén, részben baloldali marxizáló, részben a jobboldali értékrendhez, sőt egyes képviselőiben a jobboldali radikalizmushoz kötődő mozgalmat lényegében három társadalompolitikai célkitűzés kapcsolta össze: a nemzeti önvédelem gondolata, a szociális felszabadítás követelése, az alulról felfelé építkező, önkormányzó demokrácia vágyképe.

206 Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886–1944): jogász, újságíró, politikus. országgyűlési képviselő. A korszakban több lap főszerkesztője volt. Az első világháború után nézetei a fajvédőkéhez álltak közel, amikor Gömbös 1924-ban megalapítja a Fajvédő Pártot, ő is belép. Az 1930-as években a harmadikutás mozgalommal szimpatizál, maga is saját pártot alapít. A korszak második felében Bajcsy-Zsilinszky Endre nézeteiben egyre inkább a németellenesség domborodott ki, 1941-ben az általa szerkesztett náciellenes Szabad szó c. lap hasábjain is hangot adott nézeteinek. A Gestapo az ország megszállása után szinte azonnal letartóztatta, de ekkor még szabadon engedték. 1944 novemberében elnökletével alakult meg a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága, amely a németekkel és a nyilasokkal szembeni politikai erőket tömörítette. Emiatt a nyilasok elfogták és Sopronkőhidán kivégezték.

207 Bárdi 1997. 52–78.

A magyar valóság feltárására a népieknek az általuk megteremtett szociográfia műfaja szolgált. A rövid idő alatt terebélyessé váló falukutató mozgalmat Illyés Gyula 1933-ban megjelent „Pusztulás” című baranyai útirajza indította el, amely a parasztság nyomorát összekötötte a magyarság létszámbeli csökkenésének problémájával és telepítési földreformot sürgetett a veszély elhárítására. A sajtó által fölkapott téma nem utolsó sorban azért kerülhetett a közérdeklődés központjába, mert megközelítésmódja régi magyar szorongásokat mozgósított anélkül, hogy a forradalom rémével fenyegetett volna. Egy klasszikus jobboldali kérdésfeltevést – a magyarság fennmaradása – kapcsolt össze a szociális kérdés megoldásának sürgetésével.²⁰⁸ Németh László 1934-ben induló „Válasz” folyóiratának fő célja a fiatal értelmiségnek a magyar társadalmi problémák feltárására való ösztönzése, egy közösségért felelős értelmiségi generáció formálása mellett a reformjavaslatok kimunkálása volt. Németh szerint egy új tudományra a „magyarság tudományra” van szükség, amely reális társadalomképet alakít ki, felmutatja a társadalom struktúráváltozásait, a társadalmi csoportokhoz tartozó anyagi és szellemi kultúra sajátosságait. A falukutató írók számos tanulmányban és kötetben tárták fel a magyar vidék gazdasági és szociális viszonyait, szócsovéuk többek között a „Magyarságtudomány” című folyóirat volt. Szinte kivétel nélkül minden alkotásuk bírálta az egészségtelen földbirtokmegosztást és a nagybirtok érdekeit képviselő rendszert. Munkásságuk felnyitotta számos értelmiségi szemét, akiknek eddig csak a paraszti életet idealizáló, stilizált népszínművek nyújtottak társadalmi tájékozódási pontokat. Egyik jelentős, a gyakorlati szociális munka irányába mutató kezdeményezésük volt a szege-di settlement mozgalom, melynek teoretikus megalapozását Hilscher Rezső egyetemi tanár végezte el. Ebben a körben indult a dél-alföldi parasztság körében végzett valóságfeltáró munkájára Erdei Ferenc²⁰⁹ is. Falukutató munkájának eredményeként arra a következtetésre jutott, hogy az általa vizsgált paraszti világ önjelétől nem képes a polgárosodás szerves részévé válni, mert sem a politikától, sem a társadalomtól nem kap segítséget, hogy végleg kitörhessen a korábbi zárt világából, a hagyományos paraszti életformából. Kovács Imre²¹⁰ a református Pro Christo Diákszövetség munkájában játszott meghatározó szerepet. A falukutató módszertanának kidolgozásán túl foglalkozott a falusi intelligencia, a népművelő munka vidék életében betöltött szerepével. Radikális változásokat követelt a szegényparasztság felemelése érdekében: az 500 holdon felüli nagybirtok azonnali kisajátítását, szövetkezetek szervezését, a paraszti érdekképviselet jogszabályi kereteinek megteremtését. Úgy látta, céljainak megvalósulásához a művelt parasztságon keresztül vezet az út, ezért szorgalmazta a falusi népiskolák

208 Lackó 1975. 77–78.

209 Erdei Ferenc (1910–1971): népi író, szociológus, nemzeti parasztpárti, majd kommunista politikus. 1949–1953 között földművelésügyi miniszter. 1956 után a szövetkezetesítés egyik vezéregyénisége.

210 Kovács Imre (1913–1980): a népi mozgalom bal szárnyához tartozó író, a Nemzeti Parasztpárt politikusa. Agrár-közgazdasági tanulmányokat folytatott, de nézetei miatt nem kaphatott diplomát. A falukutató mozgalomban Kemsén gyűjtött anyagot az ormánsági egykézés leírására. Dolgozott Györfly István néprajzprofesszorral és gróf Teleki Pállal is. Részt vett a Táj- és Népkutató Intézet munkájában és falukutatásaiban. 1939. június 29-én egyik alapítója a Nemzeti Parasztpártnak. A háború alatt részt vett az ellenállási mozgalomban, 1947-ben – látva a kommunisták megerősödését – emigrált.

felállítását, a mezőgazdasági szakoktatás elindítását. 1937-ben megjelent „Néma forradalom” című könyvében a Tisza-menti telepes falvakban gyűjtött anyag alapján írja le a szegénység szubkultúrájának romboló jelenségeit, a szociális nyomor nyomában járó szekták, a nihilizmus, a közöny terjedését, a családalapítási kedv csökkenését. Jól jelzi a falukutató mozgalom heterogenitását, hogy míg Erdei és Kovács nézetei egyértelműen baloldalhoz köthetők, addig a cserkészmozgalomhoz, Teleki Pálhoz és Sík Sándorhoz közel álló Szabó Zoltán²¹¹ a szociológia magyar konzervatív hagyományaihoz, Friedrich La Play francia szociológus nézeteihez nyúlt vissza. Az 1935-ben publikált, Tard község szociográfiáját bemutató kötetében az idealizált paraszti hagyományos életmód és mentalitás megőrzése mellett tette le a voksát, majd az 1938-as „Cifra nyomorúságban” az értelmiség és az úri középosztály társadalmi szerepét bírálta. Szemléletmódja túlmutatott a szociális problémák tüneti kezelésének szükségességén, az egész magyar társadalomszerkezet és mentalitás válságát érezte, melyre megoldást csak a politikai együttélési formák gyökeres átalakításában, az ország demokratizálásában látott. Hasonló következtetésre jutott Féja Géza „Viharsarok” című könyvében. A nép felemelkedését biztosító szociális reformok (földosztás, munkaalkalmak teremtése, oktatás fejlesztése) mellett a politikai szabadságjogok biztosítását követelve. Féja²¹² úgy vélte, a társadalmi hierarchia Magyarországon kasztszerűen merev, a rendszer előnyeit az arisztokrácia, az úri középosztály, a polgári középosztály és a módos parasztságok tudják csak kamatoztatni, ők viszont azon fáradoznak, hogy a társadalom alsóbb rétegeinek nyomorúságos valóságát elkendőzzék a közvélemény előtt.²¹³

A falukutatók munkái a rendszer elleni vádiratként hatottak, nem véletlen hogy nézeteik miatt többet közülük – így Kovács Imrét, Szabó Zoltánt, Féja Gézát – nemzetgyalázás címén perbe fogták és több-kevesebb büntetésben részesítették.²¹⁴ Az általuk körvonalazott új társadalom képéhez további adalékul szolgált Német László munkássága. Az író publicisztikájában hangot adott a népiek parlamentarizmusból való kiábrándultságának. Németh szerint a kapitalizmus túlélte virágkorát „a tömegek érdekei ellen fordult”, a „parlamentek elnehezedtek”, a szocializmus, amelyben megvan a törekvés, hogy a dolgozókat védelemben részesítse, dogmává merevült, „gépmechanizmussá vált”, a faszizmus pedig a „barbárság betörő kapuja”, könnyen a humanizmus sírásója lehet. Mivel egyik iránytól sem várt túl sok jót – a „tévútra siklott modernitást” elvette. A jobboldali Magyarországot bírálta, de a baloldali alternatívákat sem tudta

---

211 Szabó Zoltán (1912–1984): író, falukutató, a szociográfiai irodalom egyik kiemelkedő képviselője. 1933-ban alapította a Fiala Magyarországi Szociográfiai Munkaközösséget, amely cserkészklubok keretében végzett falukutatókat. Több lap, köztük a Magyar Nemzet munkatársa, ahol elindítja a jobboldali radikális befolyással szembeni Szellemi honvédelem rovatot, amit a cenzúra miatt be kellett szüntetnie. A háború után a Nemzeti Parasztpárt vezetőségi tagja. A kommunista fordulat következtében nem tért vissza Magyarországra. 1951–1974 között a Szabad Európa Rádió londoni szerkesztőségében dolgozott.

212 Féja Géza (1900–1978): író, középiskolai tanár, falukutató. a népi mozgalom mellett közel került Bajcsy-Zsilinszky Endre köréhez is. 1956-ban a fővárosban részt vett a Nemzeti Parasztpárt utódjának a Petőfi Pártnak a szervezésében.

213 Gyurgyák 2007. 416–441.

214 Egresi 2008. 133–150.

elfogadni, így eljutott a következtetésig: új politikára van szükség. Koncepciójában ez az új politika a „minőségszocializmus”, az „új humanizmus” megvalósítója, ahol a „minőség” jelző annyit jelent: nem marxista szocializmus.²¹⁵ Olyan rendszert keresett, ami az emberi létezést képes minőségivé tenni, ahol megvalósítható az egyén és közösség harmonikus kapcsolata, a kis közösségek öngazgatása, a hierarchikus társadalmi rend helyett a „mellérendelés művészete”. Erről az alapról bírálta a marxizmust, mert az tömegtársadalmat, tömegpolitikát teremtett, elgépiesítette az embert. A vizionált és utópisztikus minőségszocializmus a szövetkezetek által végzett, belterjes mezőgazdasági munkán alapuló „kertmagyarország” – Németh elképzelései szerint – vegyes tulajdonú gazdaságon nyugalma. Megvalósítója az „új nemesség” a morális értelemben vett „példaadó elit”, azaz a közösség iránt felelősséget érző értelmiség lehetne. Az értelmiség szerepvállalására azért van szükség, mert a fent lévők nem akarják a változást, a lent lévők fellépése pedig tömegforradalomhoz vezetne. Az 1943-as szárszói beszédében – vitázva Erdei Ferenc marxizáló koncepciójával, mely a szocializmust, mint egyedül lehetséges jövőt vizionálta – a háború utánra vonatkozó társadalompolitikai elképzeléseit Németh László a „harmadik oldal” fogalmába sűrítette és lényegében a magyar érdek, a magyar értékek, a nemzeti önrendelkezés képviselőit értette alatta. Ezt szembeállította a külső hatalmak által diktált úttal, a „kívülről kinevezett megváltók” akaratával.²¹⁶ Az Erdei által képviselt népi mozgalom balszárnya azonban 1943-ra egyre inkább hajlamos volt azt gondolni, hogy a háború után bármiféle polgári társadalom útja járhatatlan lesz, választási lehetőség csak a sztálini út és a fasiszta megoldás között lehetséges, míg Németh László az akkori viszonyok között ezt a reálpolitikainak látszó alternatívát képtelen volt elfogadni és a nemzeti önrendelkezés elve mellett tette le a voksát.²¹⁷

A társadalompolitika a korszakban kiemelkedő kérdésként kezelte a zsidóság magyar társadalomban való elhelyezkedésének ügyét. Ennek oka részben az első világháború utáni válsághelyzetben felszínre törő antiszemitizmus volt. A korszak kezdetén a korábban látens antiszemitizmus felerősödéséhez hozzájárult a keresztény értelmiség, az állami tisztviselők életszínvonalának látványos csökkenése, a zsidó hadiszállítók meggazdagodása, az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság traumája, a baloldali politikai szereplők zsidó származása. Ez utóbbi a „zsidó kommunizmus” magyarországi mítoszát hosszú távon alapozta meg. A társadalmi feszültségeken alapuló bűnbakkeresésnek az első világháború után a leglátványosabban a fajvédő irányzat adott hangot. A fajvédők elitjéhez tartozó Szabó Dezső „Elsodort falujának”²¹⁸ példátlan

215 Németh 1933. 547–548.

216 Bartha 2017. 40–57.

217 Gyurgyák 2007. 433–440.

218 Szabó Dezső (1879–1945): író, kritikus, közíró, a korszak elején a fajvédők egyik kiemelkedő képviselője. Szabó Dezső (1879–1945): író, kritikus, közíró, magyar–francia szakos középiskolai tanár. Első írásai az 1910-es években a Nyugatban jelentek meg, de később eltávolodik a lap irányvonalától és az első világháború végére már a fajvédők táborához tartozik. 1919-ben megjelent ideológiai irányregénye „Az elsodort falu” kordokumentum, a keresztény nemzeti kurzus egyik nagy hatású programműve. Az alkotás a korabeli irodalmi élet jeles képviselőitől lesújtó kritikát kapott, viszont politikai üzenete páratlan közönségikert aratott, szerzőjét a korabeli ifjúság szellemi vezérévé tette.

sikere jelzi, hogy a zsidó-magyar együttélés regényben vázolt problémái nemzedékek életérzésére adtak egyféle magyarázatot. A fajvédő ideológia a magyar–zsidó etnikai törésvonalra és a szociális kérdés tematizálására épült. Az irányzat képviselői a bekövetkezett nemzeti katasztrófát, a háborúvesztést, Trianont és a baloldali forradalmakat a zsidóság káros hatásának tulajdonították. Politikai, szellemi, társadalmi őrsgérváltást, a Habsburgoktól, az arisztokráciától, a zsidóktól, a bankároktól nem függő szociálisan érzékeny országot követeltek, ahol az állam biztosítja mindenkinek a munkához való jogot és garantálja a létminimumot. Az antiszemita tematikát az irányzathoz kapcsolódó Ébredő Magyarok Egyesülete látványos zsidóellenes akciók keretében foganatosította a gyakorlatban. A fajvédők többek között követelték, hogy a zsidók az élet minden területén csak számarányuknak megfelelően vehessenek részt a szakmák gyakorlásában. Követelésükre és részben lecsendesítésükre született meg Teleki Pál²¹⁹ miniszterelnöksége idején 1920-ban az arányosító szemléletet tükröző numerus clausus.²²⁰ Bethlen István viszont – aki a politikai stabilizáció részeként kezelte a bal- és jobboldali szélsőségek háttérbe szorítását – egyértelműen állást foglalt a fajvédők által javasolt megoldásokkal szemben. “Én ellene vagyok mindenféle lármás antiszemitizmusnak. A jogrendet minden áron fenn fogjuk tartani. [...] A jogegyenlőség olyan alapja, olyan biztosítéka a nemzet életének, amelyet bántani, amelyet érinteni nem szabad. Elismerem, hogy jelenleg van zsidókérdés az országban, de ennek megoldása az, hogy gazdasági téren azok lehessünk nélkülük is, amik velük együtt vagyunk” – adott hangot véleményének. Bethlen a Horthy-korszak második felében – immár exminiszterként – sem értett egyet a zsidóellenes törvényhozással. A zsidótörvényeket gazdasági szempontból felelőtlenségnek, humanitárius szempontból elfogadhatatlannak tartotta. Kultuszminisztere Klebelsberg Kunó sem tekintette megoldásnak a zsidók gazdasági életben való visszaszorítását, ha annak a jogegyenlőség sérelme az ára. Helyette a magyar középosztály minden lehetséges eszközzel – nem utolsó sorban az oktatással – történő polgárosodási pályára állítását tartotta célravezető megoldásnak.

A századfordulón kibontakozó keresztényszocializmus sokkal koherensebb és komplexebb eszmerendszer volt annál, semhogy minden társadalmi probléma okát kizárólag a zsidókra vezessen vissza, de az irányzat politikai gondolkodásába zsidóellenes felhangok is vegyültek. Prominens képviselője Prohászka Ottokár a zsidók beolvasását a magyar társadalomba sikertelennek tartotta, saját feladatát a „keresztény társadalom letörésének” megakadályozásában látta. Az általa is megszavazott numerus clausust „faji önvédelmi eszköznek”, szociális törvénynek tekintette, amely a keresztény középosztály pozitív diszkriminációját alapozza meg. Ugyanakkor álláspontja

219 Teleki Pál (1879–1941): politikus, két ízben miniszterelnök, földrajztudós. Elismert földrajztudós, egyetemi tanár, rektor, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1938-ban létrehozta a Magyar Táj- és Népkutató Intézetet. A trianoni béke delegáció tagja volt, az ő irányítása alatt készült Magyarország híres vörös etnikai térképe, amelynek alapján a magyarlakta területek védelmében etnikai elven érvelt a delegáció a békekonzferencián. A cserkész mozgalom nagy hatású főszereplője volt. A keresztény nemzeti kurzus első miniszterelnökeként ő terjeszti be a numerus clausust, majd második miniszterelnöksége idején 1939-ben fogadják el a második zsidótörvényt és kezdik el a harmadik zsidótörvény előkészítését.

220 Gyurgyák 2007. 217–253.

nem volt disszimilatív: a keresztényszocializmus céljaként jelölte meg „a jóakarató és nemzeti érzésű zsidóság” megtérítését a keresztény műveltség és erkölcs számára. A katolikus reneszánsz másik központi figurája Bangha Béla különbséget tett a „faji antiszemitizmus” és az „elvi-erkölcsi antiszemitizmus” között. Utóbbit a keresztény társadalom ellenmozgalmaként fogta fel, amibe nála is belefért a kereszténységre áttértek befogadása. Bangha zsidókérdéssel kapcsolatos hangneme kétségtelenül radikális, helyenként vulgáris is volt, viszont mindvégig elutasította a faji alapú antiszemitizmust, nem tartotta megoldásnak a vagyonok kisajátítását és befogadó attitűdjéhez még a zsidótörvények idején is ragaszkodott.²²¹

A reformkonzervatív ellenzéki történész és politikai gondolkodó Szekfű Gyula a dualizmus és a Bethlen-korszak történetét áttekintő történetpolitikai esszéjében szintén nem térhetett ki a zsidókérdésben való állásfoglalás elől. Úgy látta, a társadalom meghatározó pozícióit a dualizmusban a zsidóság foglalta el, s ezen a magát kereszténynek és nemzetinek valló első világháború utáni új rendszer sem változtatott. A tőke idegen eredete miatt a világgazdasági válság szociális következményeit még kevésbé tolerálja a magyar társadalom. Ezért van az – írja a nagy gazdasági világválság nyomán megerősödő szélsőjobboldalra utalva – hogy a kilátástalan helyzetbe került emberek „meghallgatják a fajvédő szóнокok és tudósok antiszemita előadásait, s az állástalanok él- és rohamcsapatokban látják jövőjüket.” Szekfű szerint azonban mégsem járható út a zsidó vagyonba történő állami beavatkozás, mert ezzel az állam csak a saját létalapját jelentő kapitalizmust tenné kockára. A megoldást a zsidó bevándorlás korlátozásától várta, mert szerinte így az őszintén megmagyarosodott, magyar műveltségű zsidóság és a magyarság közötti viszony közelebb juthatna a végleges megnyugváshoz.²²²

A világgazdasági válság nyomán gyarapodó szociális problémák felborították a Bethleni konszolidáció időszakában a zsidókérdésben kialakult kényes egyensúlyt. Az antiszemitizmust zászlajukra tűző szélsőjobboldali pártok befolyása megnőtt, a kormányzati politikában a társadalmi reformok ügye mindinkább összekapcsolódott a zsidókérdéssel. 1938-ra a nem zsidók pozitív diszkriminációjának programját felváltotta a zsidók hátrányos megkülönböztetésének programja, ami egy nemzeti alapon történő szociális újraelosztási modellben is testet öltött. A tendencia a három zsidótörvény megalkotásában érhető leginkább tetten, de több olyan törvény és rendelet is született, amelyek fokozatosan növelték a zsidóságra nehezedő nyomást. Imrédy Béla²²³ Prohászka Ottokár nyomdokain haladt, amikor antiszemitizmusának legfőbb legitimációját a keresztény társadalmi rend védelmében jelölte meg. Társadalompolitikájának jelszava a modernizáció volt, s ez alatt az elavult társadalomszerkezet átalakítását, a társadalmi mobilitás növelését, a szociális szakadék mérséklését értette. Kezdetben

221 Gyurgyák 2007. 150–153.

222 Szekfű 1935. 444–450.

223 Imrédy Béla (1891–1946): politikus, miniszterelnök, a Magyar Megújulás Pártjának vezetője. 1928-tól a Magyar Nemzeti Bank igazgatója, majd elnöke. Gömbös Gyula kormányában pénzügyminiszter, majd 1938-tól miniszter, aki egyre inkább a diktatórikus fordulat hívévé vált. 1939-ben elindította a Magyar Élet mozgalmat, 1940-ben megalapította a Magyar Megújulás Pártját. A háború után népbíróság elé állították, és mint háborús bűnöst kivégezték.

– még Darányi gazdaságélénkítő győri programjának kidolgozójaként – a szociálpolitikai újraelosztás volumenének növelését a nagytőkére kivetendő vagyonadóval vélte megoldhatónak, ami a magyar viszonyok között elsősorban a zsidóság vagyonának megsarcolását jelentette. Miniszterelnökként „csodálatos forradalmat” hirdetett, melynek része volt a nagybirtok rovására tervezett gyorsított földosztás, a családvédelmi alap létrehozása, a hivatásrendek felállítása és a „zsidókérdés lezárása” is, ami alatt a 2. zsidótörvény kidolgozását értette. Imrédy politikai gondolkodásában a szociális reform egyben az állam gazdaságirányító szerepének megnövelését, a központosított újraelosztás rendszerének kiépítését is jelentette. A zsidókérdés gazdasági vonatkozásait sorsdöntő kérdésként kezelte, az országban jelen lévő zsidóellenességet „üzleti reakciónak” tekintette. Miniszterelnöksége alatt számos, a mélyszegénységet valóban enyhítő szociálpolitikai intézkedés született (a mezőgazdasági munkanélküliség ellen intenzív mezőgazdasági kultúrák telepítése, a háziipar ösztönzése, Közjóléti Szövetkezeti program, zöldkeresztes kiskert akció), de az intézkedések egy része kifejezetten a zsidóság kárára, egy „arányosításra” törekvő társadalompolitikai koncepció részeként valósult meg. A negatív és pozitív diszkrimináció összekötésének példája a 10 ezer hektoliter feletti szeszipari üzemek alacsony megváltási áron történő államosítása, ami kifejezetten a zsidó kezekben lévő szeszgyárak kisajátítására irányult. Nem véletlen, hogy vele párhuzamosan rendelet született munkanélküli keresztény fiatalok szeszfőzdevezetői képzésére. A rendelet nem érintette a feltehetően keresztény kézben lévő kisüzemeket és a szövetkezeteket, ahol vélelmezni lehetett, hogy zsidókat nem vesznek be tagnak. Hasonló logika fedezhető fel más területeken is. Így például a zöldkeresztes cukorakció terheit, mely a népegészségügyi problémákat okozó alacsony cukorfeldolgozás enyhítésére irányult, fokozódó mértékben hártották a zsidó kezekben lévő cukorgyárakra. Imrédy agrárpolitikájában a középbirtokos parasztságot az arisztokrácia rovására akarta erősíteni, de tervbe vette a zsidó tőke faluból történő kiutasítását is. Később, bukott miniszterelnökként már teljesen azonosult a náci korszakkal, ami elől szerinte nem térhet ki egyetlen ország sem, ezért feladatának egy megmagyarított „konkurens fasizmus” megteremtését tartotta. Ellenzéki pártja a Magyar Megújulás Pártja programjában kifejtette, hogy a zsidókérdést csak „arizálással”, azaz a zsidó tőke keresztény kezekbe juttatásával lehet végérvényesen rendezni. Imrédy 1942-re eljutott a zsidóság elkülönítésének, majd külön államba telepítésének gondolatáig is.²²⁴

Teleki Pál miniszterelnöksége idején fogadták el 1939-ben az Imrédy által előkészített második zsidótörvényt. Kormányzati ciklusa alatt jött létre az Imrédy által beígért és részben a zsidóság elkobzott vagyonából működő Országos Nép- és Családvédelmi Alap. Teleki már a tízes évek végén úgy vélekedett, hogy a zsidóság és a magyarság között küzdelem folyik, a zsidóság „destruktív” hatását kormányzati eszközökkel kell mérsékelni. Míg első miniszterelnöksége idején a zsidóságot – megkülönböztetve a dualizmus felekezeti besorolásától – nem vallásnak, hanem nemzetiségnek tekintette, addig a második zsidótörvény betervezésekor már fajról beszélt. A fő veszélyt a bevándorló keleti zsidókban látta, akikre szerinte nem vonatkozik a jogegyenlőség elve.

---

224 Ungváry 2009. 305–341.

Az első zsidótörvény (1938: XV. tc. „A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról”) még felekezeti alapon határozta meg a zsidónak minősülő személyek körét. A hatására a zsidók körében elinduló tömeges kikeresztelkedés nyomán a szélsőjobboldal szigorításokat követelt. A már származási alapon kirekesztő második zsidótörvény faji szemléletét („A zsidók közeleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” szóló 1939. évi IV. törvénycikk) Teleki felsőházi beszédében azal indokolta, hogy a vallás cseréje önmagában nem szünteti meg a zsidósággal való összetartozás tudatát. Elismerte, hogy a törvény sérti a magántulajdon szentségét és a jogegyenlőséget, de úgy vélte magasabb érdekből megengedhető a polgári állam jogrendjének megbontása: „Ez a törvényjavaslat sok tekintetben jogfosztás az egyedekre nézve. [...] De jogfosztás az egyedekkel szemben a nemzet magasabb érdekéből [...] az állam, vagy a nemzet jogos önvédelemből mindenkinek korlátozhatja szerzett jogát.”²²⁵

Az állami szociálpolitika részeként 1940-ben elinduló ONCSA társadalompolitikai célja az úgynevezett „kiegyenlítés” volt. Alatta a magyar etnikumhoz tartozó szegényparasztság felemelését értették, bevallottan más nemzetiségek, elsősorban a zsidók rovására.²²⁶ Az ONCSA – amellet, hogy 84 ezer nincstelen családnak biztosított egzisztenciát, lakást megélhetést – az „örségváltás” antiszemita programjának egyik gyakorlati eszköze is volt. 1942-ben született meg a rendelkezés a zsidók tulajdonában lévő mezőgazdasági ingatlanok kisajátításáról, aminek háttérében az a társadalompolitikai megfontolás állt, hogy a kisajátított javakból finanszírozzák tovább a szociálpolitikai reformokat. Az ONCSA keretében folyósított kölcsönök odaítélésének feltétele a magyarsághoz tartozás mellett a keresztényi szellem, és a politikai megbízhatóság volt. A zsidókkal való házasságot fajbiológiai alapon tiltó 1941-es harmadik zsidótörvény értelmében házassági kölcsönt az ONCSA-n keresztül az kaphatott, akinek a származását előtte ellenőrizték. Hasonló céllal, a zsidó ingatlanoknak az óvodák, egészségházak céljaira való felhasználását javasolta 1944 nyarán Jaross Andor belügyminiszter állásfoglalása, amelynek kivitelezését szintén az ONCSA-ra bízta volna.²²⁷

A fenti példák azt jelzik, hogy a korszak társadalompolitikája a társadalmi egyenlőtlenségekből eredő feszültségeket részben olyan szociálpolitikai eszközökkel kívánta kezelni, amelyek előbb burkoltan etnikai, majd egyre nyíltabban faji szempontok szerint határozták meg a kedvezményezettek és a diszkriminációval sújtottak körét.

Hivatkozott irodalom:

- Balogh Margit: *Quadragesimo anno. História*, 13. évf. (1991) 5–6. sz. 6–7.
 Bárdi Nándor György: *A minőség fölénye. Korunk*, 8. évf. (1997) 11. sz. 52–78.
 Bartha Ákos Bal vagy jobb? Németh László minőségssocializmusa és Bajcsy-Zsilinszky Endre nemzeti radikalizmusa. *Forrás*, 49. évf. (2017) 2. sz. 40–57.
 Cora Zoltán: *A szociálpolitika válaszútjai Magyarországon: a mintakövetés lehetőségei és kényszerei (1938–1950)*. Doktori értekezés. Szeged, 2011, SZTE.

225 Gyurgyák 2007. 380–382.

226 Hámori 2004. 5–12.; Hámori 2008. 25–55.

227 Szikra 2008. 35–77.

- Cora Zoltán: Kovrig Béla és a produktív szociálpolitika Magyarországon. – In: Így kutattunk mi! Tanulmánykötet III. A Nemzeti Kiválóság Országos Program ösztöndíjasainak tanulmányaiból. 3. köt. Budapest, 2014, Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal, 57–66. http://real.mtak.hu/23348/7/kovrig_bela_es_a_produkativ_szocialpolitika_magyarorszagon.pdf (2020.09.30.)
- Egresi Katalin: Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919–1939. Budapest, 2008, Napvilág.
- Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Budapest, 1997, Pannonica.
- Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923. Budapest, 1977, Akadémiai.
- Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története. Budapest, 2007, Osiris.
- Hámori Péter: ONCSA. Egy szociálpolitikai és építészeti kísérlet Magyarországon 65 év távlatából. Országépítő, 15. évf. (2004) 2. sz. 5–12.
- Hámori Péter: Utak az Országos Nép- és Családvédelmi Alaphoz. In: Szilágyi Csaba (szerk.) Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon (1941–1945). Budapest, 2008, Gondolat – Barankovics. 25–55.
- Kovrig Béla: Fasizmus – Hitlerizmus. Új államfelfogások – társadalmi szemlélet és politika. Szeged, 1934, Városi Ny.
- Kovrig Béla: Magyar társadalmpolitika. Kolozsvár, 1944, M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem.
- Kovrig Béla: Szociálpolitika. Budapest, 1936, Magyar Szemle Társaság.
- Kovrig Béla: Katolikus demokratikus és szociális reformmozgalmak Magyarországon. Budapest, 2019, Barankovics – Gondolat.
- Lackó Miklós: Válságok, választások. Budapest, 1975, Gondolat.
- Kollega Tarsoly Iván (szerk.): Magyarország a XX. században. II. köt. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság. 4. köt. Egyházak, felekezetek. A Horthy-korszak egyházai. Budapest, 1996–2000, Babits.
- Merre megyünk? Budapest, 1943, EMSZO – KALOT.
- Mihelics Vid: Az új Portugália. Budapest, 1939, Franklin.
- Mihelics Vid: Az új szociális állam. Társadalmpolitikai és gazdasági rendelkezések Európa legújabb alkotmányában. Budapest, 1931, Szent István Társulat.
- Németh László: Új politika. In: Németh László: Kisebbségben – a minőség forradalma. Budapest, 1939, Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Ny. 547–551.
- Ormos Mária: Politikai eszmék, politikai gyakorlatok. Budapest, 2009, Napvilág.
- Petrás Éva: A nemzeti kommunizmus egy polgári olvasata. Kovrig Béla kereszténydemokrata szociálpolitikus kommunizmus képe. Hét Hárs, 15. évf. (2016) 3. sz. 56–63.

- Petrás Éva: A Vatikán és a magyar katolikus értelmiség. A magyar katolikus értelmiség útja a kereszténydemokrácia felé. In: Feitl István (szerk.): Nyitott/zárt Magyarország: Politikai és kulturális orientáció 1914–1949. Budapest, 2013, Napvilág. 77–92.
- Petrás Éva: Társadalmi tanítás és szociális kérdés. Az egyház társadalmi tanításának recepciója a katolikus értelmiség körében (1931–1944). Egyháztörténeti Szemle, 14. évf. (2013) 2. sz. 1–19.
- Petrás Éva: Kovrig Béla nézetrendszere és tevékenysége a totalitarizmusok szorításában. A Katolikus Szociális Népmozgalom 75. évfordulóján 2018. augusztus 25-én rendezett „Útkeresés két korszak határán” c. konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. (Kézirat.)
- Romsics Ignác: A Horthy rendszer jellegéről. Elitizmus, tekintélyelv, konzervativizmus. Rubicon, (1997) 1. sz. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_horthy_rendszer_jellegerol_elitizmus_tekintelyelv_konzervativizmus (2020.09.30.)
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2001, Osiris.
- Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Budapest, 1935, Királyi Egyetemi Nyomda.
- Szikra Dorottya: A produktív szociálpolitika és a zsidótörvények. A szociálpolitika másik arca. Fajvédelem és produktív szociálpolitika az 1940-es évek Magyarországn. Századvég, 12. évf. (2008) 2. sz. 35–77.
- Dr. Parassin József – Dr. Gortvay György (szerk.): Társadalmpolitikai feladataink. Az 1926. október 24–30-ig tartott közegészségi és társadalmpolitikai országos értekezlet munkálatai. Budapest, 1927, Franklin.
- Tiszai Attila: Keresztény szociálpolitika? Szolgatárs, 23. évf. (2014) 3–4. sz. 61–65.
- Ungváry Krisztián: Szociálpolitika, modernitás és antiszemitizmus Imrédy Béla politikájában. In: Romsics Ignác (szerk.): A magyar jobboldali hagyomány (1900–1948). Budapest, 2009, Osiris. 305–341.
- XI. Pius pápa Quadragesimo anno kezdetű enciklikája (1931). https://web.archive.org/web/20100902073658/http://ocipe.hu/_KatSzoc/qa1.htm#T50 (2020.09.30.)
- Zachar Péter Krisztián: Az egyház társadalmi tanítása és az emberarcú piacgazdaság. Jelűjság, <http://www.jelujsg.hu/az-egyhazi-tarsadalmi-tanitasa-es-az-emberarcu-piacgazdasag> (2020.09.30.)